

Osman ARICAN*

Üslûp Bilimi Açısından Teke Yöresi Türküleri**

The Folk Songs of the Teke Region in terms of Stylistics

ÖZET

Zengin kültürel mirası içinde barındıran ve birçok bakımdan çeşitli işlevleri yerine getiren türküler incelenmeye değer nitelik taşır. Her bir türkünün coğrafi ve sosyolojik boyutu olduğu gibi dil ve dilin kullanımıyla ilgili kendine has bir yapısı da vardır. Dil, edebiyat ve dilbilim temelli yapılacak üslûp incelemeleri malzemesini türkülerden aldığı anda ortaya daha somut sonuçlar çıkacaktır. Teke Yöresi'ne ait türküler 1. Fonostilistik, 2. Leksikostilistik, 3. Semantikstilistik açıdan incelenecektir. "Evlerinin Önü Mersin" "Badılcı Doğradım", "Erik Dalı Gevrek Olur", "Çayır Çimen Geze Geze", "Ardıçtandır Guyuların Govası", "Ali Gavak Kesiyor", "Gatıranlar Gatıranlar", "Daşlı Tarla Ayrıklı", "Dam Başında Fenerim" gibi türküler veri olarak ele alınmıştır. Çalışmada Teke Yöresi'ne ait türkülerin Türk dilinin sözcükler içerisinde edindiği yer tespit edilecektir. Üslûp bilimi araştırmalarının bir örneği türküler üzerinde ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teke Yöresi, Üslûp Bilimi, Fonostilistik, Leksikostilistik, Semantikstilistik

ABSTRACT

The folk songs having rich cultural heritage and a variety of functions in many ways are worth being studied. Just as each song has a geographical and sociological dimension, so it has a unique structure in terms of the use of language and language itself. When stylistic studies to be done on the basis of language, literature and linguistics rely on the materials of the folk songs, more concrete results will emerge. The folk songs belonging to Teke Region have been studied in terms of Fonostylistic, Lexicostylistic, Semantic stylistic. Folk songs such as "Evlerinin Önü Mersin", "Badılcı Doğradım", "Erik Dalı Gevrek Olur", "Çayır Çimen Geze Geze", "Guyuların Govası", "Ali Gavak Kesiyor", "Gatıranlar Gatıranlar", "Daşlı Tarla Ayrıklı", "Dam Başında Fenerim" have been dealt with. The place of the folk songs of the Teke Region among the vocabulary of the Turkish language will be determined. The study aims at introducing the stylistics elements in the folk songs.

Keywords: *The Teke Region, Stylistic, Fonostylistic, Lexicostylistic, Semantic Stylistic*

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü.

** Bu yazı 04-06 Mart 2015 tarihlerinde Burdur Mehmet Akif Üniversitesi I. Teke Yöresi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Giriş

Türkü, yüzyıllardan beri Türk milletinin gönül tercümanı olmuş, bir durum bir olay bir ince düşünüş karşısında ortaya çıkmış, kendine has ritmi, ezgisi ve kuruluşu olan, edebi hüviyet kazanmış anonim ürün olarak tanımlanabilir.

Bir olay sonucu ortaya çıkmış ya da hikâyesi olan türküler olduğu gibi farklı şekillerle de ortaya çıkmış türküler bulunmaktadır. Türküler sadece edebi hususiyetler taşımaz. Onların farklı alanları ilgilendiren yanları da bulunmaktadır. Türkülerin şekli, içeriği, yapıyı ve türü ilgilendiren hususiyetleri olduğu gibi ezgiyi yani müziği ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Oğuz vd. Türkü, terimi, konusu, ezgisi ve şekli ne olursa olsun, ezgi ile yaratılan pek çok anonim manzumeyi içine alabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun içindir ki, zaman zaman bu terimin kapsama alanına ağıt da ninni de girmektedir¹ der. Dolayısıyla türküyü, pek çok yönü bulunan özellikle ezgi ve içerik yönüyle öne çıkan anonim halk edebiyatı nazım biçimi olarak değerlendirmekte fayda vardır. Konunun ezgi, anonim ve kişisel boyutuna Dilçin, Türkü türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli, kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının en zengin alanıdır² şeklinde ifade eder.

Türküler, umumiyetle herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezni ile söylenmekte veya yazılmaktadır; aruzla meydana getirilmiş örnekleri de vardır³. Türküler birçok bakımdan tasnife tabi tutulmuştur. Hece vezni türkülerini ayırt edici hususiyetlerinden biri olarak dikkat çeker. Elçin, hece vezni ile yaygın türküler mani ve koşma tiplerine bağlı, muhtelif şekil hususiyetleri gösteren nakaratlı, nakaratsız lirik manzumeler olarak başlangıçta ferdî birer yaratma eseridir; zamana ve muhite bağlı olarak anonimleşirler⁴ der.

Musiki ile güftenin uyumu konusunda, türkülerin özünü musiki teşkil eder. Musikisiz güfte düşünülemez. Bununla beraber hece ve aruz vezinleri ile söylenmiş veya yazılmış “türkü” başlıklı bestelenmemiş şiirlere de cönklerle mecmualarda rastlanmaktadır⁵ der. Türküler farklı araştırmacılar tarafından türlü sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla sınıflandırma konusunda bir birlikteliğin olmadığını altını çizmek gerekir.

Türküler pek çok özelliği içinde barındırdığından Türk milletinin ve sosyal hayatının bir tercümanı olmuştur. Konuyla ilgili olarak Gözaydın, istek, dilek, heyecan ve düşüncelerin kolayca anlaşılabilmesi için bir dille, basit bir ölçüyle, akılda hemen kalabilecek uyaklarla ve sanatlı bir şekilde söylendiğini gören halkımız, gerek yaratıcısı zamanla unutulup folklor ürünü haline dönüşen ve böylece anonim bir eser olarak kabul edilen metinlere büyük bir sadakat göstermiş, ya kulaktan kulağa ve

¹ Öcal Oğuz vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2013, s. 247.

² Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 289.

³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 1993, s. 195.

⁴ Elçin, a.g.e., s. 195.

⁵ Elçin, a.g.e., s. 195.

atadan oğula, nineden kıza aktarma biçimiyle, ya da çeşitli cönk ve mecmualara kaydetmek yoluyla bu güzel örnekleri unutulmaktan kurtarma yoluna gitmiştir⁶ şeklinde izahat getirir.

Yöre, tarih içerisinde Selçuklular döneminden itibaren Teke adıyla önemli bir sancak ve iskân yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Fethiye, Korkuteli, Elmalı, Acıpayam, Serinhisar, Dinar, Daskırı, Gölhisar, Burdur, Isparta gibi yerleşim yerlerini içine alan bir bölge olarak kabul edilmektedir. Esas itibariyle kaynaklarda bölge, askerî bir anlamı olup, askerleri aynı bayrak altında savaşa giden mıntika demektir. Osmanlılar'da bu özelliği iledir ki Selçuklu dönemi Sübaşılığının bir devamı kabul edilebilir. Sancak= liva, bir idâri mıntika demek olup, asla bir iskân yeri değildir. Ancak adını, oradaki en önemli iskân yerinden alan sancaklar da vardır. Meselâ Aydın, Menteşe, Koca-eli, Canik, Teke gibi sancaklarda, hiç de bu adı taşıyan iskân yeri yoktur⁷ olarak ifade edilir.

Tarihi geçmişi ve kültürel özellikleriyle Teke Yöresi, Türküleri itibariyle de kendine has üslûp özellikleri taşır. Yöreye has türküler sırasıyla 1. Fonostilistik, 2. Leksikostilistik, 3. Semantikstilistik açıdan ele alınacaktır.

1- Fonostilistik Açıdan Türküler: Esas itibariyle bu alan ses temelli inceleme yapar. Metinleri oluşturan seslerin edebi metin içerisinde üstlendikleri rolü inceler. Dolayısıyla türkülerini oluşturan seslerin standart dildeki seslerle yakınlığı veya uzaklığı, müzikalite değeri ve edebi estetik işlevi üzerinde durur.

Sesbilim, insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikleri olduğunu, ses dalgalarıyla nasıl aktarıldığını, dinleyene nasıl ulaştırıldığını, dinleyenin bu sesleri alışını, kısacası dilin ve bildirişmenin ses yönünü inceleyen bilimdir⁸. Korkmaz ise ses bilimini çeşitli dillerdeki sesleri bir bütün olarak inceleyen bu seslerin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikler taşıdığını, dinleyenin bu sesleri alışını, kısacası dilin ve bildirişmenin ses sistemini ele alan ve insan dilinin seslerini dil sistemi içindeki görevleri açısından değerlendiren dil bilimi dalı⁹ olarak tanımlar.

Yöre türkülerinde en dikkat çekici fonostilistik özellikler şöyle oluşmaktadır:

1- Yöreye ait türkülerde en sık karşılaşılan ses hadiselerinden biri kelime başı *k-* > *g-* değişimidir. Komşu > *gomşu*, kadın > *gadın*, kuyu > *guyu*, kan > *gan*, katran > *gatrân*, koca > *goca*, koyun > *goyun*, taş > *daş*, kız > *gız*, koca(man) > *goca*, koymak > *goymak*, koşmak > *goşmak* ... gibi örnekler gösterilebilir.

⁶ Nevzat Gözaydın, *Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Türk Dili, S. 445-450 / Ocak-Haziran 1989, s. 1.

⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 32.

⁸ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 26.

⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 183-184.

2- Kelime ya da ek sonunda bulunan – r sesi genellikle düşürülür. Bir > *bi*, koyuvermiyor, salıvermiyor, deyivermiyor > *goyvemeyo, deyvemeyo, salvemeyo...* gibi örneklere türkülerde sıklıkla karşılaşılmaktadır.

3- Bazen kelime başında bulunan p – ünsüzü b – ünsüzüne dönüşmektedir. Paha > *baha*, pekmez > *bekmez*, patlıcan > *badılcan*, ... gibi örnekler verilebilir.

Türkülerde kullanılan seslere ve sıklıklarına dayanarak bazı verilere ulaşmak mümkündür. Özellikle türkülerin müzikal anlamda değerli hale gelen yönleri ses özellikleriyle ortaya çıkar. Seslerin kalınlık – incelik, tonluluk – tonsuzluk ve akıcılık – sızıcılık özellikleri sıklık metoduyla somut veri haline dönüştürebilir.

Yöreye ait “*Evlerinin Önü Mersin*” adlı türküyü ve türkünün ses sıklığına bakıldığında:

“Evlerinin önü mersin
 Ah sular içmem gadınım tersin tersin
 Mevlâm seni bana versin

 Al hançerini kadınım vur ben öleyim
 Ah kapınızda bi danem, kul ben olayım

 Evlerinin önü susam
 Ah su bulsam da gadınım çevremi yusam
 Açsam yüzünü baksam dursam

 Al hançerini kadınım vur ben öleyim
 Ah kapınızda bi danem, kul ben olayım”.¹⁰

¹⁰ Makalede veri olarak kullanılan türküler “Teke ve Toros Folklorunda Isparta Türküleri” adlı çalışmadan alınmıştır. Kaynak http://www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

Ses Sıklığı		
Sıra	Ses	Sıklık
1	a	32
2	ı	14
3	o	2
4	u	10
5	e	23
6	i	19
7	ö	4
8	ü	5
Toplam		109

Tablo:1

Ünlüler	Sıklıkları
Kalın Ünlüler	58
İnce Ünlüler	51
Ünlüler Toplamı	109

Tablo:2

Türkülerde kullanılan ünlülerin kalınlık ve incelik açısından bir dengeye sahip olduğu sonucuna varılabilir. Müzikalite açısından tını uyumundan bahsetmek yanlış olmaz.

Yöreye ait 14¹¹ türkünün ses ve sıklık değerleri şöyle oluştu:

14 Türkünün Ünlü Sıklığı		
Sıra	Ses	Sıklık
1	a	589
2	ı	271
3	o	110

¹¹ Bu türküler “Evlerinin Önü Mersin” “Badılcını Doğradım”, “Erik Dalı Gevrek Olur”, “Şu Aydın’ın Uşağı”, “Çayır Çimen Geze Geze”, “Ardıçtandır Guyuların Govası”, “Ali Gavak Kesiyor”, “Şu Gelen Atlı mıdır?”, “Gıcır Gıcır Gelir Yarın Kağnısı”, “Ben Havada Uçarıdım”, “Yeşil İpek Bükeyim (Şu Derenin Uzununu)”, “Gatranlar Gatranlar”, “Daşlı Tarla Ayrıklı”, “Dam Başında Fenerim” olarak belirlendi.

4	u	136
5	e	363
6	i	221
7	ö	49
8	ü	90
Toplam		1829

Tablo:3

Ünlüler	Sıklıkları
Kalın Ünlüler	1106
İnce Ünlüler	723
Ünlüler Toplamı	1829

Tablo:4

14 türkünün kalın ünlüleri ince ünlülere oranla daha fazla olduğu (% 60)görülmektedir. Müzikalite açısından bu zayıf bir sonuç gibi görünse de söz konusu durum ünsüzlerin kullanımıyla estetik bir hüviyete dönüşmektedir.

Aşağıdaki tabloya bakıldığında:

14 Türkünün Ünsüz Sıklığı		
Sıra	Ses	Sıklık
1	n	382
2	m	295
3	l	266
4	r	242
5	d	236
6	y	156
7	b	119
8	g	114
Toplam		1810

Tablo:5

En sık kullanılan 8 ünsüzün hepsi de tonlu kategorisinde ortaya çıkmıştır. Tonsuz ve akıcı – sızıcı ünsüzlerin en sık kullanılanlar olması ezgi ve melodi açısından

kulağa hoş gelen bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Zaten türküler icra edildiğinde kulağa ve gönle hitap eden yönleriyle öne çıkar.

Sonuç itibariyle fonostilistik açıdan türküler üzerinde yapılan analiz ve incelemelerin istatistik metotlarının da kullanılmasıyla somut sonuçlar verebildiği görülmektedir.

2- Leksikostilistik Açıdan Türküler: Şiiri, türkü ya da edebi bir eseri anlamlı hale getiren kelimelerdir. Kelimeler vasıtasıyla duygu ve düşünceler somutlaşır. Bu bakımdan edebi eseri aynı zamanda kelime kadrosu ile de değerlendirmek gerekir.

Kelimelerin türkülerde kullanımıyla bir milletin ince duyularını ve hassasiyetlerini, ortak paydalarını görmek mümkündür. Yöreyle ait aşağıdaki “*Gatıranlar Gatıranlar*” türküsüne bakıldığında:

“Garip dağın odunu
Yakan bilir dadını
Gız doğuran analar
Gülsün goysun adını”
“Gatıranlar gatıranlar
Yol üstüne oturanlar
Boz deveye yük sarıp da
Ala kilim götürenler”¹²

Kız doğuran anaların koyacağı isim, “yük sarma” ve “ala kilim” götürme geleneği, kültürel ortaklık olarak açıklanabilir.

Bir türküyü, bir edebi eseri meydana getiren kelimeler farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Güzel kelimesi anlam itibariyle geniş bir alana sahiptir. Bu kelime çoğu zaman olumlu bir anlam çağırır. Türkülerde geçen güzel kelimesi ise genellikle sevgili anlamında kullanılır ve güzellik anlam alanının en yüksek mertebesini oluşturur. Sevgili ve güzel kelimeleri birbirinin yerini en güzel tamamlayan unsurlar olarak da değerlendirilebilir.

3- Semantikstilistik Açıdan Türküler: Anlam bakımından türkülerdeki kelimelere bakıldığında farklı anlam hususiyetlerini yerine getirdiği görülmektedir. Türkülerin eş - zıt anlamlılık, soyut ve somut anlamlılık temelli incelenmesi bu alana aittir.

Yöreyle ait “*Evlerinin Önü Mersin*” ve “*Dam Başında Fenerim*” türküsüne bakıldığında somut ve soyut anlam özeliği taşıyan kelimeler aşağıdaki gibi tablolaştırılabilir.

¹² www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx (20 Şubat 2015).

Somut Anlam Özelliği Taşıyan Kelimeler	“ev”, “su”, “mersin”, “hançer”, “kapı”, “susam”, “çevre”, “yüz”...
Soyut Anlam Özelliği Taşıyan Kelimeler	“ters (in)”, “Mevla”, “öl-”, “kul”, “kadın /eş”...

Tablo:6

“Dam başında fenerim yeşil yeşil yanarım
 Asker oğlana varırlar aman a canım
 Ben aklıma yanarım
 Dam başında saçağı yektir yârin bacağı
 Asker oğlana varırlar aman a canım
 Herkesin var ocağı
 Dam başında bacası yoktur yârin hocası
 Asker oğlana kız verme aman a canım
 Sonra çıkar acısı”¹³

Somut Anlam Özelliği Taşıyan Kelimeler	“dam”, “fener”, “oğlan”, “saçak”, “baca”, “asker”...
Soyut Anlam Özelliği Taşıyan Kelimeler	“yan-”, “can”, “ocak/aile”, “aman”, “acı”...

Tablo:7

Yöre türkülerinde dikkat çeken eş ve zıt anlamlı kelimeler bakıldığında:

“...

Kızına *mevil verdim*

Darılma hanım teyze

...

Yanma yüreğim yanma

Ayrılık bize düştü

...”¹⁴ “Çayır Çimen Geze Geze”

“Gıcır gıcır gelir yârin kağnısı

Amman, *ömrüm*, palazım, aman aman

¹³ Ahmet Çakır vd., *Türk Halk Ezgileri III*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 34.

¹⁴ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

öldürdün beni, soldurdun beni

Yosmanın kızı, etme bu nazı

Gel bize bazı

...¹⁵ “*Gıcır Gıcır Gelir Yarın Kağnısı*”

“Yosmanın kızı, etme bu nazı

Gel bize bazı

İnce belli fidan boylu Kendisi

Amman, ömrüm, palazım, aman aman

...¹⁶ “*Gıcır Gıcır Gelir Yarın Kağnısı*”

“Ben havada uçarıdım

Alayları tuttun beni aman

Ben "*bahamı* bilirdim

Bir pula sattın beni¹⁷ “*Ben Havada Uçarıdım*”

Meyil vermek (birisine duygu olarak yakınlaşmak) ayrılmak, ömür (hayat) ölmek, *ince belli* (güzellik unsuru olarak övücü bir özellik) *yosmanın kızı* (yerici bir unsur), *baha* (paha ya da eder olarak kıymetin fazlalığı) *bir pul* şeklinde kıymetsizlik gibi karşıt anlam değeri taşıyan kelime ya da kelime gruplarını türkülerde görmek mümkündür.

“ ...

Elin de *kızı* nazlı olur

Üzmeye gelmez amman amman imanın

A *güzel* yürüyüşüne ben yandım

Güzelim sözlerine aldandım

...¹⁸ “*Erik Dalı Gevrek Olur*”

“ ...

Suya *goyverme*yo da kızın cavır anası

Ne ettim de aldandım aman

Salverin amanın aman

¹⁵ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

¹⁶ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

¹⁷ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

¹⁸ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

Del'oğlardan zinciri

...¹⁹ “*Ardıçtandır Guyuların Govası*”

“...

Ala tüfeğim sıkılı

Gelir bükülü bükülü

Goyun gibi mis kokulu

Ağam gelsin *paşam* gelsin

...²⁰ “*Gatranlar Gatranlar*”

Türkülerde geçen ağa – paşa, güzel – yar, salıvermek – koyu vermek gibi kelime ve kelime grupları da eş ya da yakın anlamlılık açısından ele alınabilir.

Sonuç

Türkülerin, Türk milletinin kendine has birikimlerini nesilden nesile aktarmasında önemli bir edebi tür olduğu teyit edilmiştir.

Türkülerin yapı, içerik ve kuruluş gibi özelliklerinin yanında ezgi boyutunun da ele alınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Teke Yöresi'ne ait türkülerin kendine has deyişleri ve kelime kadroları olduğu belirlenmiştir.

Yöre türkülerinde kelime başında meydana gelen $k- > g-$ ve $p- > b-$ değişimleri örneklerle tespit edilmiştir.

Türkülerde tespit edilen kelime ya da ek sonunda bulunan $-r$ sesinin genellikle düşürüldüğü görülmüştür.

Yöre türkülerinde eş – zıt, somut - soyut anlamlılık açısından dikkat çekici örneklerle rastlanmıştır.

Türküler üzerine yapılan çalışmalarda dilbilim ve istatistik metotlarının kullanılması, somut neticelere ulaştırmaktadır.

¹⁹ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

²⁰ www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx 20 Şubat 2015.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 1988.
- ÇAKIR, Ahmet vd., *Türk Halk Ezgileri III*, (Yay. Haz. Ahmet Çakır- Mehmet Öcal-Tanju Ozanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- GÖZAYDIN, Nevzat, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, S. 445-450/Ocak-Haziran 1989, TDK Yayınları, Ankara 1989.
- http://www.isparta.gov.tr/isparta_turkuleri.aspx
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- OĞUZ, Öcal vd, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

